

Een magneet voor

Henk Looijesteijn werkt bij het IISG waar hij onderzoek doet naar de oprichting van hofjes in de Gouden Eeuw voor het project *Giving in the Golden Age*.

Dat in de Gouden Eeuw mensen naar de welvarende Republiek trokken was altijd al bekend – roemruchte Nederlandse cultuurvormers uit die tijd waren zelf immigrant (de ingenieur Simon Stevin, de schilder Frans Hals, dichter Joost van den Vondel, de ondernemer Louis de Geer) of tweedegeneratie-immigrant (de dichter Constantijn Huygens, de filosoof Benedictus de Spinoza). Maar deze hoogvliegers kwamen bepaald niet alleen, zoals is gebleken uit het vele onderzoek dat de afgelopen jaren is gedaan naar immigratie in de zeventiende en achttiende eeuw. De uitkomst daarvan is duidelijk: Nederland was toen een immigratieland, en wel meer dan nu.

In totaal vestigden zich in deze eeuwen zo'n 900.000 buitenlanders in de Republiek – minimaal zo'n 4500 buitenlandse immigranten per jaar. De bevolking bedroeg destijds tussen de anderhalf en twee miljoen inwoners; in hedendaagse termen zou dat neerkomen op een jaarlijkse instroom van zo'n 45.000 personen.

'De helft van alle matrozen en soldaten was niet in de Republiek geboren'

Een behoorlijk aantal, dat zich vooral op het steenrijke kerngewest Holland richtte. Binnen Holland stroomden de immigranten vooral naar de drie steden Amsterdam, Haarlem en Leiden. Met name Amsterdam groeide onstuimig, van 30.000 inwoners in 1560 naar 219.000 in 1680, met een voorlopige top van 240.000 inwoners rond 1730. Leiden, de tweede grootste stad van het land, groeide van 12.000 inwoners in 1581 naar 67.000 in 1665.

Groei door immigratie

Die groei kwam grotendeels door immigratie, die zelfs noodzakelijk was om de bevolking op peil te houden. Met name de steden waren ongezonde oorden, waar sprake was van structurele sterfteoverschot – gemiddeld minimaal vijf procent per jaar – waardoor de bevolking juist kromp. De stroom immigranten was dus in feite nog groter dan blijkt uit de totale

groecijfers van Holland. Daarnaast waren er nog veel meer die slechts tijdelijk naar de Republiek kwamen. De handels- en oorlogsvloot, het leger en de handelscompagnieën, zoals de VOC en WIC hadden meer mankracht nodig dan de inheemse bevolking beschikbaar had, en haalde die daarom uit het buitenland. De helft van alle matrozen en soldaten was niet in de Republiek geboren. Op de walvisvaart bedroeg het aantal buitenlandse zeelieden in de zeventiende veertig tot vijftig procent en in eeuw de achttiende eeuw gemiddeld 65 procent. Op de koopvaardijvloot steeg het aantal buitenlandse zeelieden van vijf procent naar dertig in de zeventiende en vijftig in de late achttiende eeuw. In het leger was het aandeel van de buitenlanders nog groter dan bij de oorlogsvloot, daar kwam ruim de helft uit het buitenland. Er waren speciale Schotse, Waalse, Duitse en Zwitserse regimenten. De laatsten vormden de grootste groep, meer dan tienduizend soldaten sterk tijdens de Spaanse Successieoorlog en twintigduizend tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog.

In totaal hebben tussen 1600 en 1800 een miljoen buitenlandse soldaten de Republiek gediend. Daarbij kwam nog de VOC, die tijdens haar bestaan in totaal 300.000 soldaten, waarvan twee derde buitenlanders, wierf voor haar koloniën. Veel van die immigranten trokken dus weer verder, sneuvelden, of waren slechts een paar jaar in Nederlandse dienst en keerden dan weer terug naar het land van herkomst. Dat laatste gold ook voor de grote aantallen vrouwen die een paar jaar in de Republiek werkten als dienstbode, en daarna weer terugkeerden om te trouwen en een gezin te stichten.

Weer andere migranten trokken jaarlijks als seizoenarbeiders heen en weer. Vanaf ongeveer 1600 was er in de zomer veel meer werk dan Nederlanders aankonden, en dan kwamen met name Duitse keuterboeren naar Holland en de andere zeegebieden om daar in de oogst te helpen of te werken in de steenbakkerijen in het rivierengebied. Terwijl hun gezin achterbleef op de boerderijtjes, verbleven de mannen elk jaar enkele maanden in

Rechterpagina: Interieur van de Portugees-Joodse synagoge te Amsterdam, door Emanuel de Witte, 1680. Collectie Rijksmuseum Amsterdam.

buitenlanders

Immigratie naar de Republiek in de Gouden Eeuw

'Wilhelmus van Nassouwe. Ben ick van Duytschen bloet', legt de dichter van het Wilhelmus de Vader des Vaderlands in de mond, waarmee tot op de dag van vandaag de Duitse herkomst van het Nederlandse koningshuis in de herinnering wordt gebracht. Veel Nederlanders kunnen de tweede regel met recht en overtuiging meezingen, of ze dat nu leuk vinden of niet, want ruim een derde tot de helft van de hedendaagse Nederlanders stamt af van immigranten, en dan in het bijzonder van Duitsers.

de Republiek. Omstreeks 1800 omvatte deze trekarbeid een jaarlijkse in- en uitstroom van 30.000 arbeiders.

Herkomst

Van al die buitenlanders die naar de Republiek trokken, bleef een groot deel echter ook hangen. De meesten kwamen overigens uit de buurlanden. In Nederland als geheel en in Amsterdam in het bijzonder vormden de Duitsers de grootste groep, net als in de Oost-Nederlandse steden, maar Leiden en Haarlem groeiden nu juist vooral door de instroom van Zuid-Nederlanders, en daar bleef de Duitse immigratie zeer beperkt. Naast deze twee groepen kwamen veel migranten uit Engeland, Schotland en Scandinavië, en dan vooral Noorwegen.

Afhankelijk van de economische functie van de stad in kwestie, verschilde de herkomst van de immigranten. In het op handel en scheepvaart georiënteerde Amsterdam, kwam tussen 1578 en 1650 59,6 procent van de buitenlandse bruidegoms uit Duitse gebieden. In de jaren 1651-1700 was dat nog altijd 55 procent; de Scandinavische immigratie groeide toen van ruim negen tot 20,7 procent van de trouwende mannelijke nieuwkomers. In Leiden en

Haarlem met hun grootschalige lakennijverheid vestigden zich daarentegen grote hoeveelheden textielarbeiders, verdreven uit de Zuidelijk Nederlanden.

De aardrijkskundige ligging van de stad had ook grote invloed op de samenstelling van de immigrantenbevolking. In Amsterdam kwam ruim twee derde van de Duitsers in de tweede helft van de zeventiende eeuw uit de Duitse kustvlakte, waar men goede en snelle zeevaartverbindingen mee had. In Utrecht daarentegen kwamen de ruim dertig procent Duitse nieuwkomers in de jaren 1601-1670 grotendeels de rivier afzakken, uit het Rijnland, en nauwelijks uit Noord-Duitsland. Scandinaviërs kwamen er ook bijna niet voor. Die verschillen kwamen ook omdat elke stad zijn eigen immigratiepolitiek voerde. Leiden stuurde na 1716 arme immigranten terug, maar Amsterdam, met zijn permanente honger naar zeelieden, peinsde daar niet over. Joden mochten zich wel in Amsterdam en Rotterdam, maar bijvoorbeeld niet in Gouda vestigen.

De nieuwkomers spreidden zich meestal ook binnen steden niet gelijkmatig uit. Binnen Amsterdam, Haarlem en Leiden ontstonden buurten met grote concentraties immigranten.

Gezicht op de Amsterdamse Beurs, ca. 1670 door Job Adriaensz Berckheyde. Herkomst: Museum Boyamns van Beuningen. Veel kooplieden uit den vreemde kwamen naar Amsterdam door de uitstekende handelsinfrastructuur, zoals de uit 1609 stammende Beurs.

Rembrandt, *Twee staande Joodse mannen*, tussen 1626-1669. Rembrandt woonde in een buurt met veel immigranten. Collectie Teylers Museum, Haarlem.

In Amsterdam bijvoorbeeld was de Lastage een buurt waar veel immigranten – vooral Duitsers – neerstreken. Duitsers vestigden zich ook veel in de havengebieden van de Oude Zijde, mogelijk vanwege hun veelal aan de haven gebonden beroepen. Scandinavische immigranten concentreerden zich aanvankelijk op Rapenburg, Uilenburg, Vlooienburg en de Breestraatbuurt, maar woonden ook in de Lastage, en vanaf de jaren 1660 ook veel op Kattenburg. Hun woonkeuze lijkt eveneens ingegeven te zijn door het feit dat veel van hen in de havens werkten. De Zuid-Nederlanders hadden juist een voorkeur voor de nieuwe wijken aan de westkant van de stad, zoals de Jordaan, terwijl Franstalige migranten zich weer vooral in het Noordse Bos vestigden. Op de eilanden Vlooienburg, Marken en Uilenburg en omgeving ontstond in de zeventiende eeuw gaandeweg een grote concentratie van joodse immigranten. Er waren overigens ook wijken met een grote concentratie van autochtone Amsterdammers, zoals de Reguliersbuurt en Oostenburg – dat laatste een gevolg van het feit dat de scheepstimmerlieden van de daar gevestigde VOC voornamelijk uit Amsterdammers bestonden.

Hoge lonen

Wat maakte de Republiek zo interessant voor immigranten? In de eerste plaats toch vooral de lonen, die in de Republiek aanzienlijk hoger waren dan in de omringende landen. In de zeventiende eeuw lagen de lonen in

Duitsland voor geschoolde ambachtslieden zo'n veertig procent lager, terwijl ze voor ongeschoolde arbeiders zelfs 52 procent lager lagen. Met name ongeschoolde arbeidskrachten konden dus aanzienlijk meer verdienen. Bovendien was het, allerlei voordelen gevende, burgerrecht in de zeegewesten heel betaalbaar, één of enkele maandlonen, terwijl dat in de landgewesten al twee- tot driemaal zo veel was, en in Duitsland zelfs enkele jaarlonen. Ook gildelidmaatschappen waren zeer betaalbaar, het arbeidsrecht was minder streng, men hoefde niet te wachten met trouwen tot men een bepaalde welstand had bereikt, en ten slotte was er een goed stelsel van armenzorg en onderlinge verzekeringsregelingen, voor als het even niet zo goed ging. Voor kooplieden uit den vreemde was de Republiek in het algemeen en Amsterdam in het bijzonder zeer gastvrij, men was er gelijkberechtigd aan de inheemse kooplieden, ongeacht of men burger was of niet. Amsterdam tuigde verder, als één der eerste handelscentra, een heel stelsel aan instellingen en regels op die maakten dat de Amsterdamse handelsinfrastructuur zeer gunstig was voor kooplieden. Daarnaast was er een grotere godsdienstige verdraagzaamheid dan elders, die het met name voor protestantse geloofsvluchtelingen uit katholieke landen, maar ook joden en zelfs voor katholieken aantrekkelijk maakte om zich er te vestigen. De Republiek stak daarmee zeer gunstig af tegen veel andere, naburige landen.

'De hugenoten van na 1685 waren vaak militairen, kooplieden en andere kapitaalkrachtigen'

Al met al zal de welvaart die de Republiek beloofde toch het belangrijkste zijn geweest, want onder de één miljoen permanente immigranten waren hooguit 150.000 daadwerkelijk geloofsvluchtelingen. Overigens waren dat vaak mensen die het zich konden veroorloven: de ongeveer 50.000 hugenoten die zich na 1685 in de Republiek vestigden, waren vaak geschoolde ambachtslieden, militairen, kooplieden en andere kapitaalkrachtigen die economische mogelijkheden in de Republiek zagen. En de eerste joden in de Republiek, afkomstig van het Iberische schiereiland, kwamen ook niet zozeer om hun geloofsovertuiging, maar om economische redenen. Bemerkend dat hun katholieke achtergrond een sta-in-de-weg was in de Republiek, keer-

den ze terug naar het jodendom van hun voorvaders, al moesten ze wel een Venetiaanse rabbijn importeren om hen te leren hoe het allemaal eigenlijk hoorde.

Assimilatie

Een grote minderhedenproblematiek lijkt de Republiek niet te hebben gekend. Integratie en assimilatie waren de regel, en de meeste nakomelingen van immigranten gingen op in de Nederlandse bevolking, bijvoorbeeld door het lidmaatschap van een gilde, waar men door begrafenissen en gemeenschappelijke belangen intensief met elkaar omging. De meerderheid van de leden van het Amsterdamse kleermakersgilde kwam bijvoorbeeld uit Duitsland, maar integreerden hier met de

'Zogenaamde 'moffenkluchten' deden het goed in de Amsterdamse Stadsschouwburg'

inheemse kleermakers. Weliswaar fungeerden de Waalse en de Lutherse kerken – met veel Duitse en Scandinavische gelovigen – als migrantenkerken, waar men steun kon vinden bij gelijkgezinden en diensten in de eigen taal kon volgen, maar de Waalse kerk trok ook veel bezoek uit de Amsterdamse elite, en de vernederlandste nakomelingen van Lutheranen voelden zich vaak niet meer thuis in de vaak Duitstalige diensten en werden dan lid van de Hervormde kerk. De lutherse kerk fungeerde vermoedelijk zoals een moderne migrantenkerk, waar men mensen met dezelfde achtergrond kon ontmoeten, en geestelijke en stoffelijke steun kon krijgen in een vreemde omgeving. In het bijzonder alleenstaande vrouwelijke immigranten hadden baat bij het vangnet van de kerk.

Dat wil niet zeggen dat het een en ander probleemloos verliep. Een groot deel van de immigranten had slecht betaalde beroepen, zoals varensgezel, kleermaker en schoenmaker. De Duitsers en Scandinaviërs waren de gastarbeiders van zeventiende-eeuws Amsterdam, die voor een groot deel het laagbetaalde en ongeschoolde werk deden dat Amsterdammers zelf niet meer wilden doen. Ook veel Zuid-Nederlandse immigranten verdienden maar een karige boterham. Ze moesten daarom een geregeld en groot beroep doen op de naar verhouding genereuze sociale zorgregelingen in de Republiek. Amsterdammers waren zich zeer goed bewust van de vele

sociale voorzieningen in de stad – zoals het weeshuis voor hun kinderen, winterhulp van de diaconie, het gasthuis voor als men ziek was, en het oudemannenhuys voor als men bejaard was. Men zag met argusogen dat die voorzieningen ook veelvuldig gebruikt werden door immigranten, soms beschouwd als profiteurs die zich met de bedelzak in leven hielden, de hand ophielden bij de wereldlijke en kerkelijke armenzorg en lid waren van een gilde zodat men ook daar bijstand genoot. Een deel van de immigranten in Amsterdam bleef in de onderklasse hangen, wat ook blijkt door het grote aandeel van deze groepen – maar liefst veertig procent in de achttiende eeuw – onder de door de schout vervolgte criminelen en verdachten. De vele Duitse immigranten werden bespot in zogenaamde 'moffenkluchten', een genre dat het gedurende de hele zeventiende en achttiende eeuw goed deed in de Amsterdamse Stadsschouwburg, en waarin ze werden opgevoerd als stinkende, slecht geklede en ongemanierde dommekrachten die een raar taaltje spraken. Dergelijke vooroordelen deden het blijkbaar goed bij het Amsterdamse publiek, en bleven wijdverspreid. Ook voor de vele achttiende-eeuwse joodse immigranten in Amsterdam, vaak arm, afwijkend gekleed en Jiddisch sprekend, bij elkaar wonend in van criminaliteit vergeven sloppenwijken, hadden de Amsterdammers weinig waardering. Tot ver in de negentiende eeuw zag men deze groep als een groot sociaal probleem.

Drempels

Gedurende de zeventiende eeuw begon men dan ook drempels op te werpen, niet voor immigratie op zich, maar wel voor de armenzorg. Bedeelden de kerken in 1615 nog waar dat nodig was, later moest men een bepaalde minimumperiode lidmaat zijn voor men in aanmerking kwam voor hulp. Ook de stedelijke armenzorginstellingen, de huyszittenmeesters (kooplieden of regenten die de armen ondersteunden) van de Oude en Nieuwe Zijde en de in 1613 opgerichte aalmoezeniers, wierpen dergelijke drempels op, die door de tijd heen vaak nog verhoogd werden. Al te streng kon men echter niet zijn. Men wilde nog wel eens bakkeleien wie voor welke arme verantwoordelijk was, maar over het algemeen gesproken streek men de hand over het hart als daadwerkelijk behoeftige immigranten niet aan de eisen voldeden.

Liefdadigheid was nu eenmaal een christen-

plicht, en de waarlijk behoeftige vreemdeling diende te worden geholpen. Regelmatig braken armenzorgers en regenten er zich het hoofd over hoe de geslonken reserves weer aan te vullen zodat men bijvoorbeeld de vele oorlogsvluchtelingen uit Duitsland kon helpen. De stadsbestuurders hadden ook belang bij een goed werkende armenzorg: de noodzakelijke arbeidskrachten kwamen onder andere naar Amsterdam omdat men wist dat de armenzorg voor hun vrouw en kinderen zou kunnen en willen zorgen als ze zelf bijvoorbeeld naar Indië voeren. Terwijl andere steden in de nabloe van de Gouden Eeuw strengere eisen begonnen te stellen aan nieuwkomers, bleef Amsterdam om deze reden gedurende de hele vroegmoderne tijd open voor immigranten.

In het algemeen nam de immigratie af naarmate de Nederlandse economische groei afnam. In de eerste helft van de Gouden Eeuw was veertig procent van de Amsterdamse bevolking afkomstig uit het buitenland, in de achttiende eeuw nog een kwart, in de negentiende eeuw nog maar vijf procent. In Leiden vond de afname eerder plaats, van 55 procent in 1600 tot bijna veertig procent in 1650 en daarna lange tijd tien procent. In de vroege negentiende eeuw kelderde de immigratie, in de eerste plaats omdat Nederland zich qua welvaartsniveau en godsdienstige tolerantie niet meer noemenswaardig onderscheidde. In die nationalistische eeuw had men ook steeds

minder op met grootscheepse immigratie, die dan ook een beetje uit de geschiedenisboekjes werd weggeschreven. 'De migratiegeschiedenis, die niet paste in het nationalistische idee van een volk met een lange gemeenschappelijke geschiedenis en een homogene etnische samenstelling, werd verdonkeremaand', aldus de migratiehistorici Jan en Leo Lucassen. Pas de grootscheepse immigratie van na de Tweede Wereldoorlog deed onder historici de belangstelling voor die eerdere massa-immigratie opleven, en inmiddels weten we beter: niet alleen de Oranjes zijn 'van Duitse bloed', ook vele andere Nederlanders stammen uit den vreemde. ■

Literatuur

- Erika Kuijpers, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005)
- Leo Lucassen (red.), *Amsterdammer worden. Migranten, hun organisaties en inburgering, 1600-2000* (Amsterdam 2004)
- Leo Lucassen en Jan Lucassen, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfthonderd jaar immigratie* (Amsterdam 2011)

De Dam, met het Paleis in aanbouw, door Johannes Lingelbach, 1656. Collectie Amsterdam Museum. Amsterdam wemelde in de zeventiende eeuw van de migranten en andere bezoekers, zoals de oosters geklede mannen in de rechterhoek.

